

II. A vaskor emlékei Pest megyében⁸⁴⁸ (Kr. e. 800 – időszámításunk kezdetéig)

Ebben a korszakban az Alföld és a Dunántúl fejlődése ismét eltérően alakul. A Dunántúlon folytatódik a korábbi progresszió, amely Nyugat-Európához kapcsolja a térséget, míg az Alföldön az erőteljes kelet-európai hatások (különböző népcsoportok térhódítása) nagymértékben átalakítják az itt élők életét.

1. Korai vaskor

A korai vaskorban a Dunántúl a **Hallstatt kultúra** települési területének keleti ágához (Kalenderberg csoport) tartozik (HaC–D időszak), amikor is a késői urnamezős kultúra itt élő népcsoportjai az Alpok felől terjeszkedő új kultúrával érintkezve átvésznek néhány ele-met az újonnan érkezők anyagi kultúrájából. Jó ideig egymás mellett élnek, kölcsönös egymásra hatásukat a halomsírjaikba temetett mellékletekből ismerhetjük meg. A Kr. e. 8–5. század közepéig terjedő időszak jellemzőit a telepek és temetkezések alapján rekonstruálhatjuk.⁸⁴⁹

A Dunántúl kora vaskori településeinek nagy része magaslati telep, általában erődített is egyben. Ezek a telephelyek a legfontosabb kereskedelmi útvonalak mentén, stratégiai fontosságú helyeken, gyakran a korábbi (késő bronzkori) telepeken épített sáncok felhasználásával létesültek. A védművek építése nem feltétlenül védelmi funkciót látott el, hanem a telepek gazdasági jelentőségének kifejezője volt. A föld, fa és kő felhasználásával épített sáncok mögött kézműves műhelyek is voltak (ötvösök, fazekasok, fémöntő műhelyek). Az ásatások tanúsága szerint az ismert Hallstatt telepeken (pl. Sopron-Krautacker, Süttő-Földvár, Százhalombatta-Földvár) faházak álltak.

A települések lakói a földvárak közelében temették el halottaikat. Az elhunytak számára sírépítményeket, halomsírokat emeltek, amelyek kőből vagy fából készültek, majd az egészet földdel borították be. Az így létrejött sírkamrát kőgyűrűvel vették körbe.⁸⁵⁰ Több földvárnál megfigyelhető, hogy a földvárhoz vezető útvonalak közelében találhatók az olykor többszáz síros temetők. A csontvázas temetkezések mellett a hamvasztásos temetést is megtaláljuk. E temetési rítus alkalmával a halottakat máglyán égették el, majd a hamvakat urnába tették és azt urnafészekbe temették. Több kisebb edényben halotti útravalót mellékeltek. Ugyancsak elföldelték a halott fontos fegyvereit vagy viseleti tárgyait is. Az urnatemetéseken kívül a hamvak gödörbe helyezése (szórthamvas temetés) is van példa. E többfajta rítus magyarázatát a kutatók az eltérő alapnépességben látják, s a különböző kultúrák keveredésével magyarázzák.

A temetőkben előkerült leletek tanúsága szerint a korszak életére a harc a jellemző, a férfi sírokban támadó fegyvereket és védekezésre szolgáló felszerelést találunk. A legfontosabb fegyver a lándzsa és a kétélű, szárnyas balta volt, ez utóbbi hatalmi jelvény is lehetett. A támadó fegyverek közül nagyon ritka a kard vagy tőr, amelyek a testközelű harc kellékei. Elvétve találunk a sírokban nyílhegyeket is. A védőfegyverzetet (sisak, pajzs) még kevesebb hiteles lelet képviseli. A férfi sírokban lószerszámok, kocsidiszek a gyakori mellékletek, amelyeket a viselethez tartozó tárgyak (tűk, ruhakapcsoló fibulák, vagy az övről lelógó csatok) egészítenek ki. A sírokban fenékö és vaskés is gyakran található.

A női sírokban leginkább a halott ruházatának megmaradt tárgyait találjuk meg: ékszereket (gyöngyök, karperecek, kauri csigák, csüngődíszek, bronzláncok, fibulák), fellvarr-

⁸⁴⁸ Ezúton mondok köszönetet Dinnyés Istvánnak munkám lektorálásáért és segítő észrevételeiért. Ugyancsak köszönettel tartozom Torma Istvánnak a kéziratom elolvasásáért és hasznos tanácsaiért, kisebb korrekcióiért. A topográfiai kötetekben (MRT 7. és MRT 9.) rövid összefoglalást olvashatunk az egyes lelőhelyekről a vonatkozó szakirodalom feltüntetésével, ezért jelen áttekintésben a topográfiát vettem alapul. A megye azon részeinél, amelyről már megjelent a topográfia, bizonyos mértékig eltértem a szakma íratlan szabályaitól: nem közlöm minden lelőhelynél az első forrást, amiből értesülhettünk fontos leletekről vagy ásatásról, és nem tüntetem fel minden egyes helyen valamennyi, a lelőhelyre vonatkozó irodalmat, ez ugyanis a topográfiában megtalálható, tehát arra hivatkozom. A megye más részein törekedtem arra, hogy a bővebb tájékozódást segítő legfontosabb irodalmat megadjam.

⁸⁴⁹ A rövid áttekintést KEMENCZEI 2003, JEREM 2003 alapján készítettem.

⁸⁵⁰ Egy Százhalombattán feltárt kora vaskori halomsír feltárásáról és a százhalombattai Régészeti Parkban történő újbóli felépítéséről számol be Holport Ágnes (HOLPORT 1998).

ható ruhadíszeket, ritkán munkaeszközöket. A korszak jellegzetes tárgyai a pávaszemes gyöngyök, az egy- és kéthúrú ívfibulák, a csónak alakú, majd ún. Certosa ruhakapcsolók, a borszíjra erősített bronzlemezekkel díszített asztragallosz övek.

A Hallstatt kultúra edényei között egyedi kivitelű művészi termékek, és a fazekas-műhelyekben készített tömegáru egyaránt megtalálható. A vezető réteg halomsírjaiból előkerült edényekeken a geometrikus díszítőmotívumok a jellemzőek: meanderekből, spirálisokból szerkesztették meg a díszítést. A vörös vagy szürke alapon fekete grafittal festett tálak, nagyméretű urnák ennek a kerámiadíszítő stílusnak kiemelkedő darabjai. Gyakran alkalmaztak a sík felületből kiemelkedő, plasztikus (elsősorban borda) díszítést is. A plasztikus és festett minták mellett a vésett vagy karcolt motívumok is megtalálhatók az edényfelületeken. Az urnákon művészi kivitelű, leegyszerűsített geometriai formákkal, körökkel és egymáshoz illesztett háromszögekkel ábrázolták az embert, elsősorban nőket. Az egyik legszebb edényt Sopron-Várhelyről ismerjük.⁸⁵¹

Pest megyében több helyen is megtalálhatók a kora vaskor lelőhelyei. A Dunától nyugatra eső területen telepek és temetkezések egyaránt előfordulnak. A topográfia 21 telepet és 1 földvárat regisztrált e területről. A kora vaskori telepek megtalálhatók Budakalászon,⁸⁵² Budakeszin,⁸⁵³ Kisoroszin,⁸⁵⁴ Nagykovácsin,⁸⁵⁵ Pilisborosjenőn,⁸⁵⁶ Pilisszántón,⁸⁵⁷ Pomázon,⁸⁵⁸ Solymáron,⁸⁵⁹ Szentendren,⁸⁶⁰ Tinnyen,⁸⁶¹ Tökön,⁸⁶² és Törökbálinton⁸⁶³ területén. Erődített telepük a már korábban létesített, a bronzkor csaknem egész időtartama alatt használt százhalmotai földvár.⁸⁶⁴

A Hallstatt kultúra nemcsak a Dunántúlon telepedett meg. Lelőhelyei Pest megye keleti területein is megtalálhatók.

A Duna keleti oldalán 39 telephelyéről tud a topográfia, amelyek Bernecebaráti,⁸⁶⁵ Dunakeszin,⁸⁶⁶ Főten,⁸⁶⁷ Ipolytölgyesen,⁸⁶⁸ Kosdon,⁸⁶⁹ Nagybörzsönyön,⁸⁷⁰ Nagymaroson,⁸⁷¹ Órszentmiklóson,⁸⁷² Perőcsényen,⁸⁷³ Püspökszilágyon,⁸⁷⁴ Szobon,⁸⁷⁵ Szódon,⁸⁷⁶ Téson,⁸⁷⁷ Vácra,⁸⁷⁸ Vácducán,⁸⁷⁹ Váchartyán,⁸⁸⁰ Vácrátóton,⁸⁸¹ Vámosmikolán,⁸⁸² Veresegyházon⁸⁸³ határában találhatók. A megye alföldi területein csak kevés lelőhelye ismert. Cegléd környékéről mindössze néhány

⁸⁵¹ JEREM 2003, 23. kép

⁸⁵² MRT 7. 3/1. lh. (42), 3/2. lh. (42), 3/6. lh. (44).

⁸⁵³ MRT 7. 4/6. lh. (57).

⁸⁵⁴ MRT 7. 10/1. lh. (110), 10/11. lh. (113).

⁸⁵⁵ MRT 7. 12/6. lh. (123) barlangban.

⁸⁵⁶ MRT 7. 1/5. lh. (142).

⁸⁵⁷ MRT 7. 17/4. lh. (153), 17/5. lh. (154), barlangi telep.

⁸⁵⁸ MRT 7. 23/3. lh. (182–183), 23/7. lh. (191), 23/23. lh. (203).

⁸⁵⁹ MRT 7. 25/4. lh. (214).

⁸⁶⁰ MRT 7. 28/10. lh. (274).

⁸⁶¹ MRT 7. 33/2. lh. (325), 33/3. lh. (326), 33/15. lh. (328).

⁸⁶² MRT 7. 35/11. lh. (338), 35/15. lh. (340).

⁸⁶³ MRT 7. 36/6. lh. (344).

⁸⁶⁴ MRT 7. 27/2. lh. (233). Az itt létesített Régészeti Parkban megtekinthető az egykori halomsírba történt temetkezés rekonstrukciója. (Lektorom, Dinnyés I. hívta fel a figyelmemet arra, hogy az itt lévő temetőről kapta a nevét a középkori Százhalom nevű falu is.)

⁸⁶⁵ MRT 9. 2/5. lh. (53).

⁸⁶⁶ MRT 9. 5/12. lh. (80).

⁸⁶⁷ MRT 9. 8/2. lh. (97), 8/3. lh. (97).

⁸⁶⁸ MRT 9. 10/8. lh. (119), 10/15. lh. (123).

⁸⁶⁹ MRT 9. 14/3. (158), 14/7. lh. (161).

⁸⁷⁰ MRT 9. 18/29. lh. (212).

⁸⁷¹ MRT 9. 19/33. lh. (233), 19/43. lh. (235).

⁸⁷² MRT 9. 21/11. lh. (254), 21/18. lh. (255), 21/23. lh. (256), 21/30. lh. (257).

⁸⁷³ MRT 9. 23/3. lh. (277), 23/18. lh. (286), 23/23. lh. (288).

⁸⁷⁴ MRT 9. 24/4. lh. (292).

⁸⁷⁵ MRT 9. 26/5. lh. (315).

⁸⁷⁶ MRT 9. 28/1. lh. (365), 28/32. lh. (371).

⁸⁷⁷ MRT 9. 30/6. lh. (378), 30/8. lh. (378).

⁸⁷⁸ MRT 9. 31/20. lh. (472), 31/25. lh. (473), 31/76. lh. (486), 31/77. lh. (486), 31/89. lh. (488).

⁸⁷⁹ MRT 9. 33/7. lh. (508).

⁸⁸⁰ MRT 9. 34/2. lh. (510), 34/3. lh. (510), 34/8. lh. (511), 34/15. lh. (513), 34/22. lh. (516), 34/27. lh. (519–520).

⁸⁸¹ MRT 9. 35/3. lh. (525).

⁸⁸² MRT 9. 36/4. lh. (535).

⁸⁸³ MRT 9. 37/14. lh. (555), 37/36. lh. (562).

⁸⁸⁴ DINNYÉS 1982, 54–55.

szórványeletet említhetünk.⁸⁸⁴ Tévesen került be a szakirodalomba a gyáli bronzvödör (33. kép), amely a kurdi késő bronzkori raktárleletből származik.⁸⁸⁵ A kisplasztika körébe tartoznak a férfiakat ábrázoló szobrocskák. A Zsámbékon talált bronzszobrocska meztelen férfit (34. kép),⁸⁸⁶ míg a Százhalombattán talált szobrocska kettős kürtöt fújó alakot mintáz (35. kép).⁸⁸⁷ Patay Pál kora vaskori leletként közli a tarajos sisakot viselő harcos kis méretű szobrát is, amely Nagykátán került elő (36. kép).⁸⁸⁸

Kora vaskori temetkezéseket a Duna mindkét oldalán találtak. A topográfia a Duna nyugati oldalán 8, a keleti oldalon 2 temetkezési helyet említ.

Pomázon 5 kora vaskori csontvázas, kőborításos sírt tárt fel Sashegyi Sándor.⁸⁸⁹ Két kora vaskori urnasír került elő a Budakalász-Luppa csárdai késő rézkori temetőben,⁸⁹⁰ továbbá Pomázon⁸⁹¹ és Tinnyén találták meg sírjaikat.⁸⁹²

Érd és Százhalombatta között a Duna melletti lösztábla nyugat és dél felé enyhén lejtő részén mintegy 1200×300 m-es területen helyezkedik el a Dunántúl egyik legnagyobb kora vaskori halomsírmezője.⁸⁹³ Varsányi János az első hazai halomsír felmérés alkalmával 1847-ben 122 halmot tudott rögzíteni (37. kép).⁸⁹⁴ Az azóta eltelt időben a mezőgazdasági művelés és az építkezések a részben szántóföldön, részben pedig szőlőkben és gyümölcsösökben emelkedő halmokban sok kárt okoztak. Az 1970-es években Varsányi János meglepően pontosnak bizonyult felmérését a topográfiai munkák során Torma István és munkatársai összevetették a területet ábrázoló légifényképpel: a lelőhely tüzetes bejárása eredményeként sikerült megállapítani, hogy a halmok közül a terepen még 91 valamilyen formában felismerhető.⁸⁹⁵ Magasságuk 0,2–5,0 m, átmérőjük 10–60 m között váltakozik. Többségüket erősen szétszántották, a mindössze 40–50 cm magasak tartoznak a leggyakoribbak közé. A légifelvételen általában a teljesen elpusztult halmok foltja is felismerhető, ugyanezen 23 olyan elszíneződést is megfigyeltek, amelyről nem tudták eldönteni, hogy már 1847-re teljesen elpusztult halmokat jelölnek vagy természetes eredetűek. Mindössze egy olyan halom van (123. sz.), amely nem szerepel Varsányi János térképén.

A korábbi állapotokban impozáns halmok korán felhívták magukra a figyelmet.⁸⁹⁶ Megemlíti Anonymus és a Kézai krónika is. Magyarország 1527-ben megjelent legrégebbi, Lázár deák-féle térképe is ábrázolja. Kézai nyomán még a 19. században is kunhalmoknak tartották, régészeti kutatásuk is ennek jegyében indult meg. Horváth István történettudós 1843 előtt, majd Luczenbacher János 1847-ben megnyitott néhány halmot. Luczenbacher János – aki ennek az ásatásnak a hatására változtatta nevét Érdyre – a feltárt sírokat még hun koriaknak tartotta. 1866-ban Rómer Flóris vezetésével, keresztárokkal átvágták a 120. sz. halmot. 1873-ban Kereskényi Gyula érdi plébános számol be az 1872. évi feltárájáról. Az 1876. évi régészeti kongresszus alkalmából Csetneki Jelenik Elek további két halmot tárt fel a lelőhely déli szélén. A 19. századi feltárások nyomán a szakirodalomban többször említik a lelőhelyet, anélkül azonban, hogy a kevés megmaradt leletanyagot bemutatták vagy elemezték volna.⁸⁹⁷

1876 után több mint 100 év múlva, 1978-ban kezdődött meg a halmok modern kutatása. Holport Ágnes 1996-ig 8 halmot tárt fel a lelőhely déli, százhalombattai szélén.⁸⁹⁸ A

⁸⁸⁵ A tévedésre lektorom, Dinnyés István és a kéziratot olvasó Torma István is felhívta a figyelmemet, mindkettőjüknek köszönet érte. A szakirodalomba tévesen bekerült lelőhelyet és korhatározást Patay Pál helyesbítette (PATAY 1987).

⁸⁸⁶ PATAY 1958, 29. 12. kép.

⁸⁸⁷ PATAY 1958, 29. 13. kép, színes fotóját ld.: SZABÓ 2001. Cat. 109.

⁸⁸⁸ PATAY 1958, 28. 14. kép.

⁸⁸⁹ MRT 7. 23/3. lh. (182).

⁸⁹⁰ MRT 7. 3/7. lh. (47).

⁸⁹¹ MRT 7. 23/3. lh. (182).

⁸⁹² MRT 7. 33/3. lh. (326).

⁸⁹³ A halomsírmező az MRT 7. kötet alapján (27/1. lelőhely, 228–231. oldal) ismertetjük.

⁸⁹⁴ MRT 7. 26. kép.

⁸⁹⁵ A kutatástörténetről és a módszerről: VIRÁGH 1987.

⁸⁹⁶ Az éppen csak említett kutatástörténeti állomások adatait Torma Istvánnak köszönöm.

⁸⁹⁷ A legteljesebb irodalomjegyzékkel: PATAY 1958, 28.

⁸⁹⁸ A feltárások összefoglaló rövid ismertetése: HOLPORT 1996, 37–42. Az 1980-ig kiasott négy sír rövid összefoglalása: MRT 7. 27/1. lelőhely, 231. oldal. Az 1982-ig feltárt 5 sír közlése: HOLPORT 1985, 25–62., HOLPORT 1986, 93–98.

halomsírok közül többet bemutatnak a látogatóknak is százhalmobattai Régészeti Parkban.

Törökbálintról⁸⁹⁹ bizonytalan korú halomsírok is előkerültek.

1936-ban kőpakolások sírt tárt fel Horváth A. János Szobon.⁹⁰⁰ A sírban jellegzetes díszítésű edények, állati csigolyából készített apró játékkockák és néhány apró bronztárgy volt.⁹⁰¹ A leleteket feldolgozó Kemenczei Tibor a sírt a HaD korszakra keltezi. A hitvilágban fontos szerepet töltött be a bika, mint termékenység szimbólum, amelyet az egyik edényen plasztikusan ábrázoltak.⁹⁰²

Hallstatt kori urnasírt találtak 1973-ban Szigetszentmárton, Dózsa György u. 7. sz. alatt.⁹⁰³

Bernecebarátiban 1974-ben került elő egy állítólagos hamvasztásos sír, amelyből 38 cm hosszú, fűzfalevél alakú, köpűjén rácsos mintával díszített gyűrűvel ellátott, jellegzetesen kora vaskori lándzsa került a szobi múzeumba.⁹⁰⁴

Az Alföldön – a Dunántúltól eltérően – gyökeres változások indultak meg a késő bronzkor végén. A Kr. e. 9. sz. végén a kelet-európai sztyeppe vidék felől harcias pásztortörzsek törtek be az Alföldre. Az írott történeti források által már ismert, keleti eredetű lovasok valószínűleg a kimmerek fennhatósága alatt éltek, egyik törzsük Kárpát-medencei betörésével hozható összefüggésbe, hogy az itt élő késő bronzkori gávai kultúra, az északi hegyvidéken megtelepült Kyjatice- illetve pilinyi kultúra élete különböző tényezők hatására fokozatosan átalakult, s a földművesek elhagyták falvaikat. A régészeti leleteanyagban új tárgyak tűnnek fel, s megváltozik a temetkezési rítus is, temetőikben csontvázas sírokat találunk.

A kora vaskori népesség emlékanyaga elsősorban temetkezésekből és föld alá rejtett, ún. kincsletekből ismert. A bronz- és aranykincsletekben olyan tárgyak is napvilágot láttak, amelyet a korábbi, késő bronzkori fémműves műhelyek nem készítettek, ezeket készen hozták magukkal a Fekete-tenger vidékéről betelepülő sztyeppei eredetű népek, akiket preszkítáknak (azaz a szkítákat megelőző) is nevez a kutatás.⁹⁰⁵ Az első ilyen feltárt temetőről mezőcsáti kultúrának nevezi a kutatás ezt a régészeti egységet.

Településeiket alig néhány helyen tárták fel. Ez a tény nem a kutatási hiányosságból adódik, hanem a kora vaskori népmozgásokat és az újonnan betelepülők életmódját tükrözi. A sztyeppei eredetű lovasnép vélhetően nomád állattartást folytatott, amelyhez nem volt szükség állandó településre, több évtizedig tartó egyhelyben lakásra. Temetőik nagyobb része két tájegységen sűrűsödik: a Mátra és a Bükk, illetve a Dél-Alföld területéről ismerjük legtöbb temetkezésüket. A feltárások eredményei alapján az alföldi lakosság kis temetőket létesített, amelyben családok vagy nemzetségek temetkeztek. Halottaikat nyújtott vagy zsugorított helyzetben temették el, a sírgödörbe edényeket, szarvasmarha- vagy juhlábat, lapockát tettek útravalóul. Az elhunytat teljes ruházatában, ékszereivel együtt temették el, bronz gombok, csüngők, vésett, geometrikus mintával díszített agancslemezek képezik a viseleti tárgyakat. A közösség gazdagabb tagjait lószerszámokkal, fegyvereikkel együtt temették el.

Ebben az időszakban a Duna-Tisza közén az aranyművesség újabb virágkorát éli, az ötvösök azonban a korábbiaktól eltérő, teljesen új stílus szerint készítik az ékszereket (díadémok, díszkorongok, gyöngvők), díszedényeket. Az egyik legszebb, aranyedényekből álló kincslet Budapest-Angyalföldön került elő.⁹⁰⁶ A fegyverekről megállapítható, hogy a nyílhegyek, buzogányok, vasból készített fokosok, török, lándzsahegyek a lovasoknak szükséges fegyverzet részei, valamennyi tárgynak megvan a származási helyről, azaz keletről ismert előképe. A díszítőelemek között feltűnik a sztyeppei művészet jellegzetes mintakincse az állatmotívum, pl. az egymásba kapcsolódó madár is. A fémművesség emlékei között megtalál-

⁸⁹⁹ MRT 7. 36/23. lh. (346). feltárás hiányában nehéz eldönteni, hogy kora vaskori vagy római kori halom van-e a község határában.

⁹⁰⁰ MRT 9. 26/12. lh. (319).

⁹⁰¹ KEMENCZEI 1977, 68, 78, 2. á. 1–4.

⁹⁰² KEMENCZEI 2002, 74.

⁹⁰³ KEMENCZEI 1977.

⁹⁰⁴ MRT 9. 2/5. lh. (53), 23. t. 12.

⁹⁰⁵ Egyes kutatók (akik Hérodotosz mintegy 400 évvel később írott forrásaira alapoznak) úgy vélik, hogy a preszkíta kultúra a kimmerekkel azonosítható.

⁹⁰⁶ A két kincsből származó három aranyedény színes fotóját ld. KEMENCZEI 2000, 49–51. kép.

hatók az észak-balkáni thrák műhelyek produktumai is.

Az elsősorban az Alföldön megtelepülő preszkíták emlékényaga a Dunától nyugatra is előkerült.

Nemrégiben Törökbálint-Tóparkon, ipari park létesítését megelőző feltárásokon találtak házakat, kutat és más települési objektumokat, változatos és nagy mennyiségű kerámiával, sok orsógombbal és nagy mennyiségű csonteszközzel. A leletanyagban több kultúra anyaga megtalálható, az ásató a települést preszkítaként említi.⁹⁰⁷

2. Középső vaskor

A Kr. e. 7. század közepétől új korszak kezdődött a Dunától keletre eső területeken, az Alföldön és a hegyvidéki tájakon. Ez a térség ekkor már a nagy kelet-európai kultúrkör részévé vált, amely terület az iráni nyelvet beszélő népek konglomerátuma, a Fekete-tengertől északra fekvő sztyeppe területén virágzó Szkítia volt. A **szkíták** az első olyan nép a Kárpát-medencében, akiknek régészeti kultúráját – az írott történeti forrásoknak, elsősorban Hérodotosz (Kr. e. 487–425) görög történetírónak köszönhetően – népnévvel azonosíthatjuk. Hérodotosz szerint a Tisza-vidéket a szigünnák lakták. Szkítia és a szkíták a magyarság származásával is kapcsolatba hozott nép, a 19. századi nemzeti romantika idején született leszármazási elméleteknek is alapot adott. Középkori történetíróinknál fogalmazódott meg, hogy a szkíták, hunok, magyarok azonos népet alkottak, amelynek azonban sem genetikai, sem történeti alapja nincs.

A szkítákhoz köthető kultúra elterjedési területe az Alföld középső és északi részét, az Északi-középhegységet és a Kisalföld északi részét öleli fel. A leletek nagy többsége itt is temetkezésekből származik.

A feltárt sírok különböző rítus szerint eltemetett halottak földi maradványait őrizték meg, valamennyi temetési mód előfordul: a nyújtott vagy zsugorított csontvázas, illetve a szórt hamvas vagy urnás szertartás egyaránt megtalálható, amely a népesség keveredésére utaló tény. A temetkezési szokások tájegységenként különbözőek, aszerint, hogy az őslakosság vagy a betelepülők voltak túlsúlyban. A sírok egymás közelében fekszenek, halmot csak ritkán emeltek föléjük. A sztyeppei szkíta temetkezések jellegzetes fajtái a fából ácsolt ládasíros temetkezések vagy az ugyancsak fából készített sírkamrába történő eltemetések. A lovas nép nem ritkán felszerszámozott lovait is eltemette, s két ló által húzott kocsi-temetkezését is ismerjük Szentés-Vekerzugról.

A sírokba nemek szerint elkülönülő mellékleteket tettek. A férfiakat fegyvereikkel, eszközökkel (fokos, kés, lándzsahegy, pajzs, tőr, nyílhegy, tegez, fenékö stb.), a nőket ékszerekkel (aranyhajkarikák, karperecek, agyag- és borostyángyöngyök), díszes ruházatban (arany ruhadíszek) különböző használati tárgyaikkal (tükörök, tük, orsógombok, pecsétlők) temették el. Mind a férfi, mind a női sírokban edényeket is tettek: fazekak, korsók, tálak, csészék tartalmazták a túlvilági útravalót.

A szkíta korból kevés telepet ismerünk. A feltárt telephelyek arról tanúskodnak, hogy a szkíta hódítás előtt itt élt kora vaskori közösségek földműves-állattartó gazdálkodást folytattak, házaik földbemélyített alapú, agyaggal tapasztott sövényfalú épületek voltak. Ismereteink a szkíták fejlett fémművességével és lótarásával egészültek ki. A szkíták új lófajta hoztak magukkal, lovaik az ázsiai tarpán fajtához tartoztak. A két, csuklósan illeszkedő tagból álló szájvasból készített zabla sokkal alkalmasabb volt a lovak irányítására, mint a bronzkori lószerszámok, így használatuk is gyorsan elterjedhetett. Az újfajta lószerszámokat a Kaukázustól északra fekvő Kubán vidéki fémműves műhelyek dolgozták ki.

A fejlett fémművességet hozó szkíták a vasércet az Északi-középhegységben termelték ki, az itt létesített műhelyek látták el az Alföld lakosságát fegyverekkel, szerszámokkal, ékszerekkel. Vasból elsősorban fegyverek és munkaeszközök, szerszámok készültek. A luxustárgyakat (ékszerek, dísz tárgyak, díszedények) továbbra is bronzból vagy aranyból, illetve az arany és ezüst keverékéből előállított elektronból készítették a szkíta kor ötvöseit. A sztyeppe vidékéről számos olyan tárgytypust hoztak magukkal, amelyet az alföldi és hegyvidéki műhelyekben is gyártottak. A jó minőségű tárgyakkal kereskedtek is, a távoli területekkel kialakított gazdasági kapcsolatok bizonyítékait (spártai bronzhydrát és kelet-alpi bronzbogarcsot, görög ékszereket, a Fekete-tenger vidéki görög gyarmatvárosokból származó

⁹⁰⁷ MARÓTI 2001, 46.; MARÓTI 2003.

edényeket) sírjaikban is megtalálták. Kiterjedt kapcsolataik a Balkánon a Vardar-Morava folyók völgyében, az Al-Duna mentén a görög Histria városáig vezettek, illetve a Kárpátok hágóin át a Dnyesztert követve érték el a Fekete-tenger mellékét. Nyugat felé a Duna mentén juttatták el áruikat.⁹⁰⁸

Fontos cseretermékek voltak a szkíta kultúrára jellemző, állatmotívumokkal díszített lószerszámok is. A szkíta ötvösök művészi alkotásai, az állatokkal (szarvas, oroszlán, párduc, griff, sas, kos, ló, stb.) vagy állatküzdelmi jelenetekkel díszített fegyverek, használati tárgyak. Jellegzetes szkíta leletek a szív alakú markolatlemezű vastőrök, a három élű kis bronznyílhegyek, vasfokosok, bronztükrök, amelyeknek nyelét párdücalak vagy kosfej díszíti. Karakterisztikusak az állatalakos díszítésű késmarkolatok, a szkíta üstök és különböző díszítésű agyagpecsétlők vagy agyaghengerek is.⁹⁰⁹

A szkíták az edények készítésében is új technológiát honosítottak meg a Kárpát-medencében: a lábbal hajtott fazekaskorong használatát, amely nagyon jelentős újítás volt. A korongon készült edények a Fekete-tenger melléki görög gyarmatvárosok edényeit mintázták: egyfülű korsók, palackok, tálak, amforák, fazekak jelentik a legfontosabb edényeket. A korong használatának következtében az edényformák egyszerűsödtek, a díszítés nem játszott jelentős szerepet. A korongolt edények mellett a hagyományokat őrző, kézzel formált kerámiát továbbra is használták, a háztartási edények nagyobb hányadát ezek az edények jelentik.

A széles körben elterjedt új kultúra alapján feltételezhető, hogy a szkíták olyan környezetet találtak a Kárpát-medencében, ahol jelképrendszerüket nemcsak átvevő, de azt értő, azzal azonosuló őslakók éltek, amely megkönnyítette a helyi lakosság és az újonnan érkezők egymás mellett élését, kultúrájuk ötvöződését.

A fejlett vasművességet, fazekaskorongot és újfajta lótartási kultúrát magukkal hozó szkíták emlékanyagát elsősorban temetkezéseikből ismerjük.

Az egyik legnagyobb szkíta temető Pest megyében került elő, Tápiószelén 455 sírt tárt fel Fettich Nándor, Bottyán Árpád és Párducz Mihály. A szkíta sírok közül 230 csontvázas, 211 hamvasztásos, 13 szimbolikus és 1 lótemetkezés volt. Párducz M. szerint a temetőt hosszú ideig, a Kr. e. 6. sz. második felétől a Kr. e. 250–150-ig használták a leletek tanúsága szerint.⁹¹⁰ A leletek között szkíta bronztükrök, pecsétlők, arany hajkarikák, vastárgyak, gyöngyök, ún. Certosa fibulák, kígyófejes bronzkarperecek, magasfülű bögrék, behúzott peremű tálak, palack formájú edények, kettős kúpos testű vagy hordó formájú urnák voltak.

Temetkezéseik Gyömrőn, a Deák F. u. 21. szám alatt is előkerültek. A 11–13 nyújtott csontvázas sírban elektron hajkarikát, vaskést, magasfülű bögréket, csonkakúpos tálakat, virágcserephoz hasonló edényeket, bronz nyílhegyet, 10-12 borostyángyöngyöt találtak.⁹¹¹ Szórthamvas sírjaik is vannak Gyömrőn, amelyekben tálak, bögrék és kígyófejjel díszített bronzkarperecek voltak a mellékletek.⁹¹²

Tápiószentmártonban került elő a közismert, 22 cm hosszú, elektronból (arany és ezüst hozzávetőlegesen azonos arányú természetes ötvözet) készült szarvas. Fettich N. szerint valószínűleg a környéken eltemetett, barbár fejedelem sírjából származhatott.⁹¹³ Az összehajtogatott szarvas mellett egy ugyancsak elektronból készült fülbevalót és edénytöredéket is találtak. A lábát maga alá hajlító állatalak talán pajzsot díszített (38. kép). Az ismert lelet 1923-ban került elő Blaskovich Aladár birtokán.⁹¹⁴ Hasonló ábrázolást találtak Mezőkeresztes-Zöldhalompusztán is. A szoros rokonságot mutató leletek a sztyeppe vidék szkíta fedelmi sírjaiban fordulnak elő, amelyeket megrendelésre készítettek a görög gyarmatvárosok ötvösműhelyeiben.

⁹⁰⁸ KEMENCZEI 2003, 180–181.

⁹⁰⁹ Feldolgozásukat ld. KISFALUDI 1997. A munkában Pest megyéből Cegléd-Öregszőlőkből, Pomázról, Százhalombattáról, Szobról, Tápiószeléről, Väckisújfaluról, Vámosmikoláról közül különböző pecsétlőket és pecséthengereket a szerző. További pecsétlőt ismerünk Vácról (MRT 9. 31/13. lh. 462).

⁹¹⁰ PÁRDU CZ 1966. Lektorom, Dinnyés I. szerint a temető használatának felső határa a LT B/C időszak fordulója lehetett. Kiegészítését ezúton is köszönöm.

⁹¹¹ TARI 1986, 34. 5. kép

⁹¹² TARI 1986, 34.

⁹¹³ FETTICH 1927, 139.

⁹¹⁴ FETTICH 1927. Az ásatásról részletesen ír Dinnyés István a Blaskovich testvérek régészeti tevékenységét bemutató munkájában (DINNYÉS 1993).

Az aranyszarvas előkerülésének emléket állító épület építését megelőzően Dinnyés István egy 10×15 m-es területen végzett feltárást a híres lelet előkerülési helyén, a tápiószentmártoni Attila-dombon.⁹¹⁵ Az ásás során szkíta emlékeket nem talált, csak bronzkori (hatvani kultúra) és szarmata leletek kerültek elő.⁹¹⁶

Nagykátáról vastört (akinakes) ismerünk.⁹¹⁷ A lelet gr. Keglevich György birtokán került elő egy szkítakori csontváz sírjából. A sírban egy korongolt edény is volt.⁹¹⁸

Nagytarcsán a szkíta állatstílusú művészet remek darabjait, két bikafigurával díszített bronzcsörgőt (39. kép), egy hiányos csörgőt és nyolc kolompból valamint négy vaszablából álló leletet találtak 1964-ben az orvosi rendelő építésein. Hasonló leletek kerültek elő Aszódon is, valószínűleg hamvasztásos sírból, amit a leletek deformált állapota is igazolni látszik. A leletek között koci póznára húzható, állatfejben végződő bronzcsörgő és bronzcsengők is voltak.⁹¹⁹ A gazdag anyagban 5 db 9 cm átmérőjű lószerszámdísz, ún. füles bronzfalera is tartozott, amely szintén megerősíti, hogy a csengők és csörgők a koci díszítésére szolgáltak. A sztyepei halomsírokban talált hasonló leletek alapján a kutatók egy része szerint ezek kocsidíszek voltak, míg mások szerint harci jelvényként használták őket. Bakay Kornél sámán szertartás kellékeinek tartja a csörgőket, amelyeket fára erősített nyélre húztak. A szertartás során fontos csörgőhangot a nyílásokkal áttört csörgőtestben lévő kis vasgolyók szolgáltatták. A leletegyüttesben talált szegecselt zablák készítése idejét a Kr. e. 6. századra keltezi Kemenczei T.⁹²⁰

Cegléd-Hordógyár területén egy fasírkamrába temetett szkíta harcos sírját bolygatták meg földmunkák során. Dinnyés István leletmentésén a férfi sírból kereszt alakú, madárfejes, szkíta bronz szíjvég, 20–25 db bronz nyílhegy, vas tárgyak, csonthengerek, bordázott bronzkarika és edénytöredékek kerültek elő.⁹²¹ A sír korát Kr. e. 550–450 közé keltezte. Dinnyés I. megfigyelései szerint a sírkamra építésein egy 3,5 m hosszú, eredetileg kb. 2,7–2,8 m széles sírgödör sarkaiba és az oldalfalak közepénél egy-egy vaskos, legalább 15–20 cm átmérőjű cölöpöt vertek le, amelyek között deszkával bélelték ki a megásott kamrát. A sír mélysége 1 m körüli volt, amiből Dinnyés István arra következtet, hogy a kamra fölé halmot is emeltek.⁹²²

Pencen került elő az a közismert vaskard, amelynek bronzból készült markolatán alküzdelmi jelenethez tartozó, kampós csőrű madárábrázolás van (40. kép).⁹²³

A Duna bal parti területéről három csontváz temetőjét említi a topográfia Szob, Vámosmikola és Veregyház területéről.

Szobon 12 sírt tártak fel, a leletek között szokványos edénymellékletek, használati- és viseleti tárgyak vannak.⁹²⁴

Vámosmikolán 48 sírt tártak fel a Kr. e. 5. századból.⁹²⁵ A temetőben csontváz és hamvasztásos sírok is voltak. A gazdag edénymellékleteken kívül fontos leletek az olbiai típusú tál, a geometrikus mintázatú pecsétlők, a különböző paszta- és borostyángyöngyök és az ún. szemesgyöngyök. A fémtárgyak közül említésre méltóak a nyílhegyek és vaskések. Az egyik leggazdagabb sírből elektróból készült, stilizált állatfejben végződő, granulált díszű spirálfüggők kerültek elő. Ugyanebben a sírban 23,2 cm hosszú bronzcsüngőkkel díszített vas díszcsákány is volt.⁹²⁶

Veregyház belterületén, a Szent Imre utcában két szkíta sírt tárt fel Horváth Lajos és Mesterházi Károly.⁹²⁷

⁹¹⁵ Dinnyés I. szíves szóbeli kiegészítését – mely szerint az emlékmű végül is csak terv maradt, nem épült meg – ezúton is köszönöm.

⁹¹⁶ DINNYÉS 2001a, 169.

⁹¹⁷ KEMENCZEI 1991, 75.

⁹¹⁸ BOTTYÁN 1943, 46.

⁹¹⁹ KALICZ 1997, 53. 11. kép 5a–e., színes fotója: SZABÓ 2001. Cat. 65–66.

⁹²⁰ KEMENCZEI 1985, 67.

⁹²¹ DINNYÉS 1982, 55–56, 5. kép, XIX. t. 1–7, 9. A leleteket Kemenczei Tibor dolgozta fel (KEMENCZEI 1986).

⁹²² DINNYÉS 1982, 55.

⁹²³ PATAY 1955, 68–70, XVII. t. 1–3. azonos: MRT 9. 22/2. lh. (272–273), színes fotóját ld.: SZABÓ 2001. Cat. 74.

⁹²⁴ MRT 9. 26/42. lh. (343–344).

⁹²⁵ MRT 9. 36/10. lh. (537).

⁹²⁶ MRT 9. 36/10. lh. (537).

⁹²⁷ MRT 9. 37/44. lh. (563–564).

Abonyban, a korábbi Ságvári Tsz sertéstelepe melletti homokbányában is előkerült egy bolygatott szkíta sír, amelyben egy kisebb vaskés és egy ún. szemes gyöngy volt.⁹²⁸

A szkíták négy hamvasztásos temetkezési helyét ismerteti a topográfia Ipolydamásd,⁹²⁹ Szob⁹³⁰ és Vámosmikola⁹³¹ területéről.

A Duna jobb partjáról Budajenőről és Pomáizról ismerjük hamvasztásos sírjaikat. Budajenőn állatalakokkal díszített, öntött bronz tegezdiszt találtak 1952-ben (41. kép).⁹³² Pomáz-Zdravlyákon 5 urnasír került elő. Kemenczei Tibor szerint a dunántúli hallstatti és az alföldi szkíta népesség keveredéséből kialakult sajátos kultúra emlékményanyagát tanulmányozhatjuk az itt napvilágra került leletekben.⁹³³

Telepeik megtalálhatók a Duna-kanyarban és környékén. 23 telephelyet említ a topográfia ebből az időszakból⁹³⁴ Csóvár,⁹³⁵ Ipolytölgyes,⁹³⁶ Kosd,⁹³⁷ Nagymaros,⁹³⁸ Órszentmiklós,⁹³⁹ Penc,⁹⁴⁰ Püspökszilágy,⁹⁴¹ Szob,⁹⁴² Szód,⁹⁴³ Vác,⁹⁴⁴ Vácbotyán,⁹⁴⁵ Váchartyán,⁹⁴⁶ Vácrátót,⁹⁴⁷ Vámosmikola⁹⁴⁸ és Veresegyház⁹⁴⁹ területéről.

Szkíta fémfeldolgozó műhely maradványairól adnak hírt a topográfia szerzői Pencről. A leletek között 6,5 cm hosszú fűjtatócső is volt.⁹⁵⁰ Csontfeldolgozó műhely lehetett az a szkíta kori „veremlakás” Szobon, amelyben sok csont és agancsdarab valamint félig már elkészített csontszerszámok voltak.⁹⁵¹

Cegléd környékéről több szórványos szkíta leletet említ Dinnyés István.⁹⁵² Az Öregszőlők területéről jellegzetes, korongon készült palack⁹⁵³ és vaskés⁹⁵⁴ is előkerült.

1999-ben Gyál belterületétől D-re, a Vecsés és Csepel közötti MOL gázvezeték építésekor szkíta telepobjektumok kerültek elő.⁹⁵⁵ A gázvezeték nyomvonalának egy másik pontán 35 szkíta kori objektumot tárt fel Hegedüs Attila és Simon László ugyanebben az évben. Az egyik árokból halszálkamintás öntött bronzcsat került elő.⁹⁵⁶

A Duna jobb partján kevés helyen találtak szkíta vagy szkíta jellegű leleteket. A topográfia 3 telephelyet, két temetkezést és egy szórványleletet említ ilyen címszó alatt. A telepek Pomáz,⁹⁵⁷ Tahitótfalu⁹⁵⁸ és Tök⁹⁵⁹ határában vannak.

Pomáz-Újdülőben szkíta típusú elektron (?) lemezzel borított bronz spirálfüggőt találtak, amelynek egyik vége gombban végződik, másik vége hegyes.⁹⁶⁰

⁹²⁸ DINNYÉS 1987, 30–31.

⁹²⁹ MRT 9. 9/15. lh. (114).

⁹³⁰ MRT 9. 26/42. lh. (343), 26/43. lh. (345).

⁹³¹ MRT 9. 36/10. lh. (537).

⁹³² MRT 7. 2/12. lh. (41). színes fotóját ld.: SZABÓ 2001. Cat. 71.

⁹³³ MRT 7. 23/3. lh. (182).

⁹³⁴ MRT 9. 13.

⁹³⁵ MRT 9. 4/11. lh. (72).

⁹³⁶ MRT 9. 10/15. lh. (123).

⁹³⁷ MRT 9. 14/3. lh. (158), 14/8. lh. (162), 14/15. lh. (164).

⁹³⁸ MRT 9. 19/1. lh. (216).

⁹³⁹ MRT 9. 21/26. lh. (255).

⁹⁴⁰ MRT 9. 22/11. lh. (265), 22/13. lh. (266), 22/19. lh. (269).

⁹⁴¹ MRT 9. 24/4. lh. (292).

⁹⁴² MRT 9. 26/7. lh. (316), 26/8. lh. (316), 26/25. lh. (326), 26/32. lh. (333), 26/34. lh. (3335), 26/43. lh. (345).

⁹⁴³ MRT 9. 28/20. lh. (369), 28/32. lh. (371).

⁹⁴⁴ MRT 9. 31/25. lh. (473).

⁹⁴⁵ MRT 9. 32/10. lh. (501).

⁹⁴⁶ MRT 9. 34/18. lh. (514), 34/27. lh. (520).

⁹⁴⁷ MRT 9. 35/23. lh. (529).

⁹⁴⁸ MRT 9. 36/2. lh. (534).

⁹⁴⁹ MRT 9. 37/16. lh. (556).

⁹⁵⁰ MRT 9. 22/13. lh. (266).

⁹⁵¹ MRT 9. 26/32. lh. (333).

⁹⁵² DINNYÉS 1982, 55.

⁹⁵³ DINNYÉS 1982, 116, 12/A kép, lektorom, Dinnyés I. szerint a korongolt palack valójában szarmata kori, a korábbi keltezés téves volt.

⁹⁵⁴ DINNYÉS 1982, 55. 4. kép.

⁹⁵⁵ DINNYÉS 2002.

⁹⁵⁶ HEGEDÜS-SIMON 2002, 205.

⁹⁵⁷ MRT 7. 23/7. lh. (191).

⁹⁵⁸ MRT 7. 30/18. lh. (310).

⁹⁵⁹ MRT 7. 35/11. lh. (338).

⁹⁶⁰ MRT 7. 23/7. lh. (191).

3. Késő vaskor

Az írott források tanúsága szerint a **kelták** története lényegében vándorlásaik nyomonkövetését jelenti. Egyes antik szerzők szerint a Kr. e. 4. század elején jelentek meg a Dunántúlon a kelták, akik először a Kisalföldet szállták meg, majd terjeszkedni kezdtek déli és keleti irányba is (42. kép). Titus Livius történetíró szerint az első kelta csapatok már a Kr. e. 6. században betörték a Kárpát-medencébe, ez azonban bizonytalan adat. Egyes források szerint a kelták nyugatról érkeztek a Kárpát-medencébe, mások szerint Itália felől törtek be ide. Egészen Augustus császár uralkodásáig csak szórványos feljegyzések, homályos utalások alapján követhetjük a kelták európai mozgását, csatározásaik mindössze néhány keltezhető történeti eseménnyel hozhatók összefüggésbe. A forrásanyagból biztosan tudható, hogy a görögök ellen vívott delphoi csata veresége után (Kr. e. 279) a visszahúzódó kelták lényegében a mai Magyarország teljes területét megszállták, ekkortájt érkeztek a Dunán átkelve a Gödöllői-dombvidékre is.⁹⁶¹ Fokozatos térnyerésüket megsokszorozódott lelőhelyeik jelzik.

A kelta törzsek földrajzi elhelyezkedéséről, hadjárataikról és portyázásaikról, a törzsek közötti hatalmi viszonyokról a történeti források utalásaiból következtethetünk.

A kelta társadalom alapegysége az apai jogú család és a hasonló elven nyugvó nemzetség, legnagyobb egysége a törzs volt. Ezek az összetartozó szerveződések saját hagyományait, belső rendjüket megőrizve a Kr. e. 3. századtól nagyobb hatalmi csoportosulásokat, időleges szövetségeket alkottak közös ellenségeik legyőzésére. Az ilyen konglomerátumban a legerősebb törzs fennhatóságát ismerték el és annak nevét is felvették.

Julius Ceasar szerint a keltáknál előkelők („lovagok” és papok) és köznép van. Erről a tagolt társadalomról a temetőkből előkerült leletek és a feltárások során tett megfigyelések is vallanak. A harcosok sírja leletekben gazdag, az ékszerrel borított női sírok és a szegényes mellékletű nagyszámú sír tükrözi a társadalmi megosztottságot. Néhány kiemelkedően szép tárgy, egyedi darab (arany nyakperce vagy torques, emberalakú markolatos tör) olyan presztizisztárgy volt, amely csak a vezető szerepet betöltött embernek járt.

A nyugatról érkező kelták halottaikat díszesen felöltöztetve, teljes fegyverzetben temették el, ami arra utalhat, hogy hitük szerint az élet a túlvilágon folytatódott. A korszak vége felé a halottégetés szokása terjedt el, a sírba tett tárgyakat szándékosan megrongálták, összehajtották (pl. a kardokat), ami azt jelzi, hogy változás állt be a túlvilágról alkotott képzetükben: a halált immáron a földi lét lezárásának tekintették, a használati eszközökre, fegyverekre a másvilágon már nincs szüksége az elhunytaknak, de az itt maradók sem birtokolhatják azokat tovább, használhatatlanná téve eltemetik tehát a halottal.

A teljes fegyverzetet eltemetett harcosok sírjai alapján jól ismerjük a kelták fegyverzetét. Támadó fegyvereik közül a legfontosabb a kard volt, amelynek átlagos hosszúsága 80 cm volt, pengéje elsősorban vágásra és nem szúrásra volt alkalmas. Előkerültek pallosszerű példányai is. A kardok bronzból vagy vasból készültek, hüvelyüket vésett vagy kalapált díszítéssel borították.⁹⁶² A kelták jobb oldalon viselték a kardjukat, így találjuk meg azokat a sírokban is. A fegyvert bronz- vagy vas kardlánccal függesztették az övre, amelybe még egy vaskést is tűztek. Támadó fegyver volt a lándzsa is, amely különböző formában készült, nyelével együtt olykor 2 m hosszú is lehetett.⁹⁶³ A támadásnál hajítódárdákat is használtak, ebből 2–3 darab is a felszereléshez tartozott. A legfontosabb védőfegyver a pajzs, amely tojásdad vagy téglalap alakú volt, 1–1,8 m hosszú lehetett, általában fából készítették. Fém-ből a kezét védő része, az ún. pajzsdudor, a pajzson lévő dísz vagy a pajzs szélét megerősítő pánt készült. A fejét védő fontos védőeszköz, a sisak és a testet óvó páncél nagyon ritka a leletek között, magyarországi lelőhelyen páncél még nem került elő. A feljegyzések szerint a Kr. e. 3–2. században a kelták gyalogosan harcoltak, csak az előkelők csatáztak lovukról.

⁹⁶¹ A keltákról szóló rövid áttekintést Szabó Miklós munkáinak felhasználásával készítettem: SZABÓ 1971, SZABÓ 1988, SZABÓ 2001, SZABÓ 2002.

⁹⁶² A „szép kard stílus” körébe tartozik a Kosdon előkerült, sárkánypárral díszített kardmarkolat, amely a LT B2 periódusra keltezhető. A lelet a nyugati kelták jelenlétét igazolja, csakúgy, mint a Szobon előkerült kard-hüvely díszítése (SZABÓ 1988, 19. fig. 46). Gödöllőről is díszes kardot ismerünk (SZABÓ 2001. Cat. 142).

⁹⁶³ Pl. Kosdról (SZABÓ 2001. Cat. 141), Farnosról ismerünk ilyen lándzsát (DINNYÉS 1985, 33. 22. tábla 1–2).

A női sírok egy részében gazdagon felöltöztetett halottak nyugszanak. Ruhájukat a szükségesnél több ruhakapcsoló tüvel (fibula)⁹⁶⁴ fogták össze, derekukon zománccal vagy kövel berakott bronzövet hordtak. Sok ékszert viseltek: nyakpercecet, karperecet,⁹⁶⁵ lábperecet, egyéb nyakéket, gyűrűket, néha fülbevalót is. Az elhunyt gazdagságát e leletek mutatják: a gazdag nőknek jó minőségű, szépen díszített bronz, nem ritkán arany ékszere volt, míg szegényebb társaiknak csak vasfibula, egyszerű karperec járt, amelyek mellé még munkaeszközöket (olló, kés) is eltemették. Jellegzetes ékszer az ún. hólyagos (belül üreges félgömbös elemekből összerakott) kar- vagy lábperec⁹⁶⁶ és az üvegből készített, miniatúr amforákat formázó gyöngyökből álló gyöngysor.⁹⁶⁷ Az egykori hajviseletre, ruházatra a kelta pénzek és a bennszülötteknek állított római sírköveken kifaragott ábrázolások alapján következtethetünk.

Diodórosz szerint a kelták tarka ruhákban jártak, fibulákkal megtűzött köpenyszerű ruhát és nadrágot viseltek. A sírokban talált vasborotvák és szőröcsipeszek a borotválkozásra és az arcszőrzet rendezettségének igényére utalnak.

Az írott források jól szervezett, fejlett gazdaságról tanúskodnak, amely a leletanyagban is jól tükröződik.

A kor gazdasági fellendülésének következtében, elsősorban Nyugat-Európában, városias telepek alakultak ki. Ezeket a településeket stratégiaileg fontos magaslaton, komoly erődítéssel építették a kelták. Ezek az ún. oppidumok.

Az oppidumok egy részében mindennel felszerelt kovácsműhelyekben készültek a nagy tudást és jó nyersanyagot igénylő vasfegyverek. Ötvöseik bronzból és aranyból csodálatos ékszereket készítettek: öntött bronzékszerek, filigrán technikával készült arany fülbevalók, nyakpercek (43. kép), a granuláció átvétele és továbbfejlesztése, a vérzománc meghonosítása mind-mind e kultúrnéphez köthető.

A Kr. e. 2–1. században terjedt el az üvegekészítés ismerete is, amelynek talán legszebb emlékei az ún. amforaalakú gyöngyökből készített gyöngysorok voltak. Különlegesen az üvegpasztából készített, festett, ún. pápaszemes vagy maszkos gyöngyök, és a plasztikus díszítésű üvegekpercek (44. kép).⁹⁶⁸

A fazekaskorong széles körű elterjedése majd kizárólagossá válása jól felszerelt edénykészítő műhelyeket eredményezett, amelyekben a háztartások igényeit kielégítő tömegáru mellett művészi színvonalú, különleges díszítésű edények is készültek (bepecsételt díszítésű kerámia,⁹⁶⁹ különleges fülkiképzéssel ellátott ember-⁹⁷⁰ vagy állatfejben⁹⁷¹ végződő fülű díszedények (45. kép), vörös-fehér sávos festésű palackok⁹⁷² stb.).

Mindezek a korábbiakhoz képest új technikák, új termékek nagy területet felölelő, széles körű kereskedelmi kapcsolatokat is kialakítottak. A kereskedésben a görög mintára vert pénzermék jelentős szerepet kaptak. A kelta telepeken és temetőikben előkerült pénzek jól kirajzolják a kereskedelem útvonalát. A Kr. e. 1. századra kialakult pénzgazdálkodás a kutatók szerint a törzs belső kereskedését szolgálta, „külkereskedelmi” viszonylatban valószínűleg továbbra is a cserekereskedelem működött. Jelentősnek mondható az eraviscus törzs pénzverése, amelynek bizonyítékai Pest megyében több helyről is előkerültek.⁹⁷³ A távolsági kereskedelemben – a későbbi, római kori kelta sírkövek tanúsága szerint – négykerekű kocsijaikon szállították a különböző mesterségek áruait (fegyvereket, ékszereket, borostyángyöngyöket, fibulákat, az edénykészítéshez szükséges grafitot, rudakká préselt fémnyersanyagot stb.).

⁹⁶⁴ A Kr. e. 4. század második feléből LT A fibulát ismerünk Szentendréről, amely helyi műhely terméke lehetett (SZABÓ 1988, 17, Fig. 18). A püspökháti csontvázas kelta sír lelete, karikás, állatfejű fibulája a LT B periódusra keltezhető (KÓVÁRI 1983, 37). A Kr. e. 3. századból származik a Vác-Kavicsbányában feltárt temetőből előkerült igazi filigrándíszes fibula a kelta művészet plasztikus stíluskörébe tartozik (SZABÓ 1988, 25, Fig. 38).

⁹⁶⁵ Szépen kidolgozott, plasztikus díszű karpereceket ismerünk Kosdról (SZABÓ 2001. Cat. 169, 170, 171).

⁹⁶⁶ Szép példányait ismerjük Kosdról (SZABÓ 2001. Cat. 167, 168).

⁹⁶⁷ Csodálatos darab a Kosdról előkerült gyöngysor (SZABÓ 2001. Cat. 204).

⁹⁶⁸ Az egyik legszebb példány a kodi temetőből ismert (SZABÓ 2001. Cat. 208).

⁹⁶⁹ Kosdról: SZABÓ 2001. Cat. 215.

⁹⁷⁰ Kosdról: SZABÓ 2001. Cat. 216.

⁹⁷¹ Kosdról: SZABÓ 2001. Cat. 214.

⁹⁷² Budapest-Békásmegyerről: SZABÓ 2001. Cat. 234.

⁹⁷³ TORBÁGYI 1984, Abb. 10.

A kelta vallás elemeiről, a mitológiai lényekről és történetekről ókori szerzők tudósítanak. Eszerint a kelták sokféle istenben hittek, akiknek különböző módon áldoztak is. A későbbi rómaiakori feliratokon 400 kelta isten nevét olvashatták a kutatók.

A sajátos keveréklények (ember és valamilyen állat), a maszkos emberek, a vadkan tisztelete, a nyelvemlékekben fellelhető névanyag bonyolult és rendkívül elvontan ábrázolt hitvilágot sejtetnek. Mítikus hősök, kegyetlen harcosok, sok-sok istenség megannyi attribútummal jellemzi a kelta mitológiát.⁹⁷⁴ Az állatokat teljesen valóságghűen ábrázolták, a kecses kis szobrocskák szinte életre kelnek. Ezzel szemben az emberábrázolás elnagyolt, szinte a naív művészekre jellemző kivitelű,⁹⁷⁵ amely valószerűleg az emberi arc szándékos eltorzításával, elrejtésével, maszkok viselésével függ össze.

Kegyetlen szokás volt a legyőzöttek fejének összegyűjtése, az ellenség lefejezése, amely ősi kannibalisztikus hagyományokra utal (a legyőzött képességeinek, erejének megszerzésére irányult). E barbár szokást kardok hüvelyének díszítésén is megörökítették.

A kelta vallásról, áldozatokról és túlvilághitról a leletanyag alapján csak nagyon mozaikos képet rakhatunk össze, ha nem lennének írott források, csak annyit tudnánk, mint az őskor bármely korábbi korszakánál tudunk e témakörrel!

A kelta pénzekben, majd – a későbbi romanizáció idején – a sírköveken lévő ábrázolások, a fegyverek és ékszerek díszei és a temetkezési szokások vallanak a szellemi szféráról. A mitológiában gyökerező, sajátos művészi ábrázolásmód, a görög, etruszk és keleti hatásokra a kora vaskori hagyományokból kibontakozó La Tène stílus, művészi kivitelű mesterműveken tanulmányozható.

E kelta művészeti alkotásokat különböző stílusokba sorolja a tudomány. A korai kelta időkre (Kr. e. 450 – kb. 350) a szigorú stílus a jellemző, az alkalmazott díszítőmotívum a mértani formák szimmetrikus elrendezéséből jön létre.

A Kr. e. 4. század legvégén a Rajna-vidéken az ún. szabad stílust említhetjük, amely bonyolult és elegáns görbevonalú díszítésmód. Legszebb emlékei a vésett díszű kardhüvelyek. Ezt az irányzatot „szép kard stílusként” is említi a kutatás, amelynek legszebb emlékei Magyarország területén kerültek elő. Emellett a Kr. e. 3. században jelenik meg a főként ékszereken alkalmazott barokkos formákban tobzódó díszítésmód, az ún. „plasztikus stílus”.

A leletanyagban természetesen megtalálhatók a meghódított és a szomszédos népek kultúrájából létrejött „ötvözetek” is, amelynek következtében pl. szkíta motívumok tűnnek fel kardhüvelyeken, vagy éppen az állatstílus jeleneit láthatjuk egy urnán. Felfedezhetők a balkáni illír hatás nyomai az edényművészetben (állatfejben végződő fülű vázák, kantharosok), s az ötvösmunkákban is kimutathatók korábbi elemek. A kelta kor végén a La Tène művészet kifejező erejét a realiztikus ábrázolások jellemzik (pl. a Tolna megyei Bátán előkerült vadkan⁹⁷⁶ szobor).

A kelták anyagi kultúráját a névadó Neuchâteli tó partján feltárt svájci lelőhely után La Tène kultúrájának nevezi a szakirodalom, és LT A–D-ig jelölt periódusokra osztja.

A magyarországi kelta leletanyagban jól tükröződik a fentiekben röviden felvázolt történelem.

A különböző kelta törzsek (pl. boiok, scordisusok, tauriscusok, eraviscusok, ossusok stb.) felosztották egymás között a Kárpát-medence területét. A boiok (boiusok) uralma alá tartozott az Észak-Dunántúl, ÉK-Magyarország és Dél-Szlovákia, amely a leletanyagban is jól követhető. Központjuk a mai Pozsony környékén lehetett. A boiusok legalábbis részben Észak-Itáliából vándoroltak ide, magukkal hozva az etruszk-itáliai eredetű, ember alakkal díszített edényfülek használatának szokását.

A Kárpát-medencében a kelták virágkora a Kr. e. 3. sz. végétől a Kr. e. 1. sz. elejéig tartott. Jól szervezett társadalmuk egységbe foglalta a különböző nyelvű törzseket, oly módon, hogy nagy területen meg tudta őrizni a közös kelta hagyományokat.

⁹⁷⁴ Nem szabad elfelejtenünk, hogy a kelták értették az elvont szimbólumok jelentését, ezek csak a későbbi korok embere és a régészet számára tűnnek szinte megfejthetetlennek, ha csak önmagában a tárgyat nézzük.

⁹⁷⁵ Százhalombattáról ismert egy eléggé torz emberi arcot mutató szoborfej (SZABÓ 2001. Cat. 241).

⁹⁷⁶ A disznó a kelta mitológiában a halál állata is volt egyben. A disznó megformálása, és a sírba tett disznómaradványok a halott istenítésével függhetnek össze.

A lelőhelyek elhelyezkedéséből úgy tűnik, hogy az Alföld meghódítása a Dunakanyar irányából indult meg, itt található a Kr. e. 3. században kezdődő nagy kelta temető (Szob, Kosd), az Alföld északi részén feltárt temetők (pl. Tápiószele) pedig későbbiek.

A régészeti kutatások azt bizonyítják, hogy a Kr. e. 3. században az Alföldön a szkíta temetők még használatban voltak, de a tápiószelei temetőben már kelta sír is volt, amelyből egy jó minőségű kelta kard is előkerült.⁹⁷⁷ Egyes kutatók a szkíták és kelták által is használt temetők alapján a két népcsoport együttélésére, keveredésére következtetnek.⁹⁷⁸

A magyarországi kelták virágkora a Kr. e. 2–1. századra tehető, amikor az egész ország területén sok kelta telep és temető található.

A kelták rablóhadjáratai közismertek voltak az egykori Európában. A portyázásokról származó emlékek egyik legszebb darabja az a ritka bronzedény, amely a szobi temető 1. sírjában került elő. A mindössze 8 cm magas bronz kantharos eredeti görög munka, s minden bizonnyal a delphoi rablóhadjáratból hozták magukkal a kelta harcosok (46. kép).⁹⁷⁹

A kelták magyarországi leletanyagát Hunyadi Ilona gyűjtötte össze.⁹⁸⁰ Munkájában 21 Pest megyei lelőhelyet ismertet, amelyeknek döntő többsége múzeumba került leleteket regisztrál, de nem tudható, hogy telepről vagy temetkezésből származik-e a leletanyag, ezért szórványinak tekinthető. Érdről,⁹⁸¹ Egreskátáról,⁹⁸² Gödöllőről,⁹⁸³ Ócsáról,⁹⁸⁴ Vácszentlászlóról⁹⁸⁵ nagy valószínűséggel sírokból származó leletekről ír. Tóalmásról⁹⁸⁶ temetőt említ, Szobról 12 sír anyagát ismerteti.⁹⁸⁷

Az újabb lelőhelyek feldolgozását az ún. Kelta Korpusz (ténylegesen: Corpus of Celtic Finds in Hungary) vállalta fel, amelyhez a Pest megyei leleteket Hellebrandt Magdolna gyűjtötte össze.⁹⁸⁸ Ebben a munkában 28 Pest megyei lelőhely ismertetését olvashatjuk, amelyeknek nagyobb része a pontosabb találási körülmények ismerete nélkül múzeumokba került szórványlelet. A temetkezésekből előkerült együttesek Berncebarátiból,⁹⁸⁹ Csóvárról,⁹⁹⁰ Farmosról,⁹⁹¹ Kosdrol,⁹⁹² Mogyoródról,⁹⁹³ Pencről,⁹⁹⁴ Szobrol,⁹⁹⁵ Tápiószeléről⁹⁹⁶ és Vác-Kavicsbányából⁹⁹⁷ származnak. Egy tudományos konferencián újabb gyűjtéseiről adott rövid áttekintést Hellebrandt M.,⁹⁹⁸ 36 lelőhelyről mutatott be kelta anyagot. Az elterjedési térképen⁹⁹⁹ jól látszik, hogy elsősorban a Duna-kanyarban és a Gödöllői-dombságban sűrűsödnek a lelőhelyek, míg a megye síkvidéki részein alig van nyomuk.

A kelta lelőhelyek számát a szisztematikusan végzett topográfiai kutatások jelentős mértékben megnövelték. A terepbejárásokon felfedezett új lelőhelyeken elsősorban a felszínen talált, jellegzetes edénytöredékekkel tudták meghatározni a kelta telepmaradványokat a régészek. A topográfiai kötetekben a Duna nyugati oldaláról 127 telephely, 2 földvár, 2 barlangi lelőhely, 1 csontvázas, 4 hamvasztásos temetkezés, 5 éremlelet ismeretes.¹⁰⁰⁰ A keleti oldalról 187 telephelyet, 9 csontvázas, 11 hamvasztásos és 3 ismeretlen rítusú temetkezést és 5 éremleletet említenek.¹⁰⁰¹

⁹⁷⁷ DINNYÉS 1973, 43. XVI. t. 1.

⁹⁷⁸ A problémáról bővebben: MARÁZ 1982.

⁹⁷⁹ SZABÓ 1971, 5. kép.

⁹⁸⁰ HUNYADI 1944, HUNYADI 1957.

⁹⁸¹ HUNYADI 1957, 62.

⁹⁸² HUNYADI 1957, 114.

⁹⁸³ HUNYADI 1957, 115.

⁹⁸⁴ HUNYADI 1957, 116.

⁹⁸⁵ HUNYADI 1957, 117.

⁹⁸⁶ HUNYADI 1957, 117.

⁹⁸⁷ HUNYADI 1957, 154–161.

⁹⁸⁸ A váci leleteket feldolgozó kötet: HELLEBRANDT 1994, HELLEBRANDT 1999.

⁹⁸⁹ HELLEBRANDT 1999, 11–15.

⁹⁹⁰ HELLEBRANDT 1999, 15–21.

⁹⁹¹ HELLEBRANDT 1999, 21–29.

⁹⁹² HELLEBRANDT 1999, 30–31.

⁹⁹³ HELLEBRANDT 1999, 31.

⁹⁹⁴ HELLEBRANDT 1999, 32–35.

⁹⁹⁵ HELLEBRANDT 1999, 37–39.

⁹⁹⁶ HELLEBRANDT 1999, 40–41.

⁹⁹⁷ HELLEBRANDT 1999, 55–102.

⁹⁹⁸ HELLEBRANDT 1998.

⁹⁹⁹ HELLEBRANDT 1998, 1. kép.

¹⁰⁰⁰ MRT 7. 370. A lelőhelyek tételes felsorolásától – terjedelmi okok miatt – eltekintünk.

¹⁰⁰¹ MRT 9. 573. A lelőhelyek tételes felsorolásától – terjedelmi okok miatt – eltekintünk.

A lelőhelyek számának ilyen nagy mértékű növekedése jelzi a megnövekedett népességet, és azt is, hogy a kelták szinte minden településre alkalmas helyen megtelepedtek. A korábbi őskori kultúrákhoz viszonyítva a kelta lelőhelyek (telepek és temetők) száma a legmagasabb térségünkben is.¹⁰⁰²

A nagyközönség által is közismert Pest megyei lelőhelyek (Kosd,¹⁰⁰³ Szob,¹⁰⁰⁴ Penc¹⁰⁰⁵) egyes leleteit számos publikációból vagy kiállításból ismerhetjük. Sajnálatos, hogy a kosdi és szobi gazdag temetőket nem szakemberek tárhatták fel, s szinte lehetetlen a tárgyakról kideríteni, hogy melyik sírból származhattak. A penci Bokhegyen lévő kelta temető lakott területen fekszik, csak a kisebb földmunkák során vagy házépítéskor kerültek felszínre sírok vagy leletek, hiteles ásatásra itt sem került sor.

A nagyobb kelta temetők közül Vác-Kavicsbányában Hellebrandt Magdolna tárta fel és közölte a temető egy részét.¹⁰⁰⁶ A temető 55 sírjából 4 kard, 5 lándzsa és 2 nyárs került elő, ami 7 fegyveres sírjából származik. Az ékszerek között gyakoriak a különböző típusú bronz- és vasfibulák. Különleges lelet egy hamvasztásos női sírban lelt ún. vérzománc díszítésű bronzöv, mellette színes üvegkarperec töredékével. Egy másik sírban filigrán technikával készült bronzkorong volt. A 29. sírban egy olyan gyöngykészletet találtak, amelyet vasövre fűztek fel, közöttük 3 maszkos, Janus fejű gyönggyel. Az egyik sír korongolt edényének füle állatfejen végződik. A leletek alapján a temető korát a LT C periódusra keltezi Hellebrandt M.¹⁰⁰⁷

A magyarországi kelta temetők jól tükrözik a társadalmi rétegződést is. A Kr. e. 3–2. századi temetőkben a halottak kb. negyede teljes fegyverzettel eltemetett harcos volt, kb. tízede gazdag nő, a fennmaradó hányad sírjaiban az egyszerű köznép (földművesek, mesteremberek) nyugszik.¹⁰⁰⁸ A papok (druidák) sírjait a leletanyag alapján nem tudjuk kimutatni.¹⁰⁰⁹ Gazdag fejedelmi sírokat Magyarország területéről egyelőre nem ismerünk, vannak viszont különleges, ritkán előforduló tárgyakat megőrzött sírok. Csak hadvezéreknek, főnököknek járhatott az emberalakkal díszített tőr (Dinnyésről és Szendrőről került elő ilyen lelet), a nagyon ritka bronz sisak (Turóc megyéből ismert) és az arany nyakpercec (Hercegmárok). A kevésbé díszes bronz torquesek (nyakpercec) száma is azt sejteti, hogy ez az ékszerfajta is rangjelző szerepet töltött be, kevesek kiváltsága lehetett.

A kelták magyarországi telepeiről elég hézagosak az ismereteink, a kevés feltárás nagyobb része közöletlen.

Magyarországon nem fordulnak elő városias telepek, csak erődített lakóhelyek jellemzőek.¹⁰¹⁰ Kevésbé ismert földvár a Pomáz-Nagycsikóvár nevű, 556 m magas erődített telep, amelyet a topográfiai munkálatok során azonosítottak.¹⁰¹¹

A hazánk területén ismert kelta telepek inkább falusias jellegű lakóhelyek, néhány jellegzetes alaprajzú, földbeásott házzal. Ilyet ismerünk Acsáról.¹⁰¹²

Tápiószélen a papszögi Tápió-hídtól K-re Dinnyés István négy kelta házat tárt fel 1972–1973-ban.¹⁰¹³

Ipolydamásd-Sziget nevű lelőhelyen Kővári Klára 1988–1989-ben 3 földbe ásott, nyeregletes, tűzhely nélküli kelta házat is feltárt a LT C periódusból.¹⁰¹⁴

A legújabb kelta telepek a különböző nagyberuházások építését megelőző feltárásoknak köszönhetőek.

¹⁰⁰² A kelták történetéről, gazdaságáról és művészetéről írt rövid áttekintést Szabó Miklós munkáinak felhasználásával készítettem: SZABÓ 1971, SZABÓ 1988.

¹⁰⁰³ A kutatások összefoglalása: MRT 9. 14/2. lh. (157–158).

¹⁰⁰⁴ A kutatások összefoglalása: MRT 9. 26/27. lh. (326–328).

¹⁰⁰⁵ A kutatások összefoglalása: MRT 9. 22/4. lh. (263–264).

¹⁰⁰⁶ MRT 9. 31/18. lh. (464–465), HELLEBRANDT 1994.

¹⁰⁰⁷ MRT 9. 466.

¹⁰⁰⁸ SZABÓ 1971, 21.

¹⁰⁰⁹ SZABÓ 1971, 22.

¹⁰¹⁰ Általában korábbi földvárat vettek birtokba. Az ismertebbek: Velem-Szentvid, Sopron-Várhely (Burgstall), Regöly, Szalacska, Balatonföldvár, Esztergom, Bükkzentlászló, Szanda-Várhegy, Pest megyében Százhalombatta, a fővárosban: Gellérthegy.

¹⁰¹¹ MRT 7. 23/14. lh. (198), 21. kép.

¹⁰¹² SZABÓ 1971, 32.

¹⁰¹³ DINNYÉS 1985, 23. 7. tábla.

¹⁰¹⁴ MRT 9. 9/15. lh. (114).

Szigetszentmiklós-Üdülősoron, az M0 autópálya építését megelőző feltárásokon 2 kelta házat és több mint 40 gödröt tárt fel Hanny Erzsébet. Szigetszentmiklós-Vízműtelepen ugyancsak 6 kelta gödröt ásott ki. A leletek között meglepően nagy számban kerültek elő sávosan vörös-fehér festéssel díszített edénytöredékek. A kutatók szerint az ilyen jellegű festett edények a nyugati keltáktól, Svájcon, Ausztrián keresztül juthattak el a Kárpát-medencébe,¹⁰¹⁵ fontos bizonyítékai tehát a távoli területekhez fűződő folyamatos kapcsolatoknak. A kelta edények jellegzetes csoportja a hasukon fésűszerű eszközzel díszített (fésűdíszes) típus, amelyből Szigetszentmiklóson is sok töredék előkerült. Az egymástól alig 1 km-re lévő két szigetszentmiklósi telepet a LT D korra keltezi Hanny E. A rövid ideig használt, falusias jellegű településen állattartással, földműveléssel foglalkoztak az itt lakók. Kézműves tevékenységüket a fazekasság és kovácmesterség maradványai jelzik.¹⁰¹⁶

Pátyon az M1-es autópálya és a 100-as út között, a terminál RT tereprendezési munkálatai miatt vált szükségessé megelőző feltárás. Ennek során egy földbe mélyített kelta házat is feltárt Ottományi Katalin 1999-ben, amelyből 6 ezüstpénz is előkerült, valamennyi a Kr. e. 2–1. századból származik.¹⁰¹⁷

Dunakeszi-Székesdűlőn, az Auchan áruház építését megelőző feltárásokon két, a megszokott kelta házaktól eltérő, valószínűleg felmenő falak nélküli, sátor tetős épület került elő. Körülöttük néhány sekély gödör tartozott még az egykori kelta telephez. A leletanyag alapján a LT D korszak újabb települése került itt elő.¹⁰¹⁸

Cegléden, az Ipari Park területén feltárt kelta telepmaradványt körárok öveztek és egy 50 m-en nyomonkövethető egyenes árokszakasza is a telephez tartozott. Tari Edit kelta kutat és nagyméretű gödröket is feltárt még itt. A leletanyagban említésre méltók a grafitos kelta edények és egy üvegkarperec töredéke.¹⁰¹⁹

A budaörsi Auchan áruház építésének folyamatos megfigyelése során kelta leletanyag is előkerült.¹⁰²⁰

Budaörs, Frank-tanyán (Kamarerdei dűlő) épülő raktárbázison késő kelta település több tárolóverme és gödre is előkerült.¹⁰²¹

A telepeken előkerült jelenségek (házak, tűzhelyek, kemencék, tárolóvermek, műhelyekre utaló adatok) valamint a leletanyag (edények, fém- és csonttárgyak, állatsontok, növényi magvak stb.) alapján körvonalazható az egykor itt élők napi tevékenysége. A földművelést oly módon könnyítették meg, hogy a korábban használatos faekékre vasból készült ekepapucsot húztak, így módon a földet mélyebben tudták megművelni és magasabb terméshozamot érthettek el. Búzát, árpat, rozst és kölest termesztettek. Vassarlókkal és kaszákkal arattak, a termést nagy méretű hombárokban és tárolóvermekben tartották. A gabonát forgó és álló malomkőből kombinált kézi malommal őrölték, így finomabb lisztet nyertek, azaz jobb minőségű kenyeret tudtak sütni. Az állatsontanyagban magas a vadászott állatok (szarvas, őz, vaddisznó, őstulok) aránya, ami jelentős húsforrás (és persze kellemes időtöltés is) volt. A kelták lovai a kis termetű, nyugati lótipushoz tartoztak. Sertéseik szintén kis termetűek voltak, s valószínűleg makkoltatással tartották azokat. Az állatok húsa mellett tejtermékeket és kenyeret ettek, ez utóbbit boltozatos kemencékben sütötték. A főzés kelékeihez tartoztak az ásatásokon előkerült tűzpiszkáló vasak, nyársak, üsttartó láncok, vödör fogók. Fontos eszköz volt a kés is. Étkezés végén gyakran fogyasztottak sört, ahogyan erre a sör elnevezése (korma vagy kurmi, sabia) és néhány felirat is utal. Egyes források szerint a szőlőtermesztés és borkészítés is erre az időre vezethető vissza. A kelták az edénykészítést is forradalmasították: nélkülözhetetlenné tették a fazekaskorong használatát. Edényeiket erre a célra készített kemencékben égették ki.¹⁰²² Az edényégető kemencéket földbe vájták, tüzelőterük két részből állt, az átluggatott rostély – amire az égetésre váró edényeket tették – a tüzelőteret elválasztó gerincen nyugodott.

¹⁰¹⁵ HANNY 1992, 251.

¹⁰¹⁶ HANNY 1992, 254.

¹⁰¹⁷ OTTOMÁNYI 2002, 235.

¹⁰¹⁸ HORVÁTH-SZILAS-ENDRÓDI-HORVÁTH 2003, 10–11.

¹⁰¹⁹ DINNYÉS 2003, 121.

¹⁰²⁰ A lelőhely azonos: MRT 7. 5/3. lh. A megfigyeléseket Cs. Balogh Éva és Pásztor Adrien végezte, Rég Füz. Ser I. 51 (1998) 26.

¹⁰²¹ OTTOMÁNYI 2004, 185.

¹⁰²² Edényégető kemencéket Pest megyében is több helyről ismerünk, pl.: Csobánka (MRT 7. 6/24. lh.), Nagy-börzsöny (MRT 9. 18/29), Szob (MRT 9. 26/10).

A kelta kézművesség egész Európára nagy hatással volt. A fazekaskorong és a vasművesség széles körű elterjesztése a kelták érdeme. E két tényező mérőkövetek tekinthető a gazdaságtörténetben: a formák egyszerűsödésével, a használati tárgyak iparszerű előállításával létrejön ugyanis a tömegtermelés, amely jól meghatározható központokból nagy területeket lát el azonos áruval.

A Kr. e. 1. században görög mintára (tetradrachmák) vert ezüst pénzek elterjedése jól tükrözi a kelta kereskedők mozgását. Pest megyében csak néhány nagyobb kelta pénzletről tudunk. Vácott 36 darabból álló, a Kr. e. 3–2. század fordulójáról származó tetradrachma láttott napvilágot.¹⁰²³ Tahitótfalun a görög mintára már alig emlékeztető, a Kr. e. 2–1. század fordulójára keltezhető pénzletr került elő (47. kép),¹⁰²⁴ amely közvetlenül megelőzi az eraviscusok önálló pénzverését. A 2,5 kg súlyú leletben több, mint 1000 érme volt. Bián 600 darabos korarómai érmeleletben 80 db eraviscus érme is volt.¹⁰²⁵ Erden késő kelta edénybe rejtett 52 db Kr. e. 1. századból származó, köztársaság kori dénárból álló pénzeket találtak. A lelet együttes legkorábbi érmei a Kr. e. 3. századból származnak.¹⁰²⁶

A Kr. e. 1. sz. közepétől az erdélyi dák állam megerősödését követő hódító törekvések a kelta uralom hanyatlásához, önállóságának megszűnéséhez vezettek. Az Alföldre az iráni nyelvcsaládhoz tartozó, különböző szármata törzsek költöztek. A Dunántúlon az utolsó független kelta nép, az eraviscusok éltek, akik a Kr. e. 1. század második felében már a területet hamarosan meghódító Rómához voltak kénytelenek igazodni.

A kelták virágzó társadalmának, nagy területet magába foglaló politikai hatalmának a Római Birodalom terjeszkedése vetett véget a Kr. e. 1. század vége felé. A kelták önállósága ezzel véget ért, de létük nem szűnt meg. A hódító rómaiakkal fokozatosan összeolvadva „bennszülöttként” éltek tovább Pannóniában is. Ősi hagyományait, vallásukat féltve őrizték. A római szokás szerint állított sírköveken kelta viseletben, kelta vallási szimbólumokkal ábrázolt embereket örökítettek meg, s a sírfeliratokba a kelta nevek is felkerültek. A kelták túléltek a népvándorlások és középkor viharait, hosszú évszázadokon keresztül megőrizték ősi nyelvük maradványait és hagyományaik bizonyos elemeit. Mondaviláguk, mitológiai hőseik, az Osszián mondakör „feltámadása” a 18. században kibontakozó nemzeti érzés táplálója lett.¹⁰²⁷ A kelták leszármazottai máig élnek (írek, skót-gaelok, bretonok), erősítve e népek nemzettudatát.

¹⁰²³ KÖVÁRI 1983, 38, MRT 9. 31/*** lh. (492).

¹⁰²⁴ PATAY 1958, 20. kép, MRT 7. 30/27. lh. (313), további irodalommal.

¹⁰²⁵ MRT 7. 1/*** lh. (38).

¹⁰²⁶ MRT 7. 9/21. lh. (99).

¹⁰²⁷ Osszián történetét J. Macpherson skót költő műballadából ismerheti a világ.

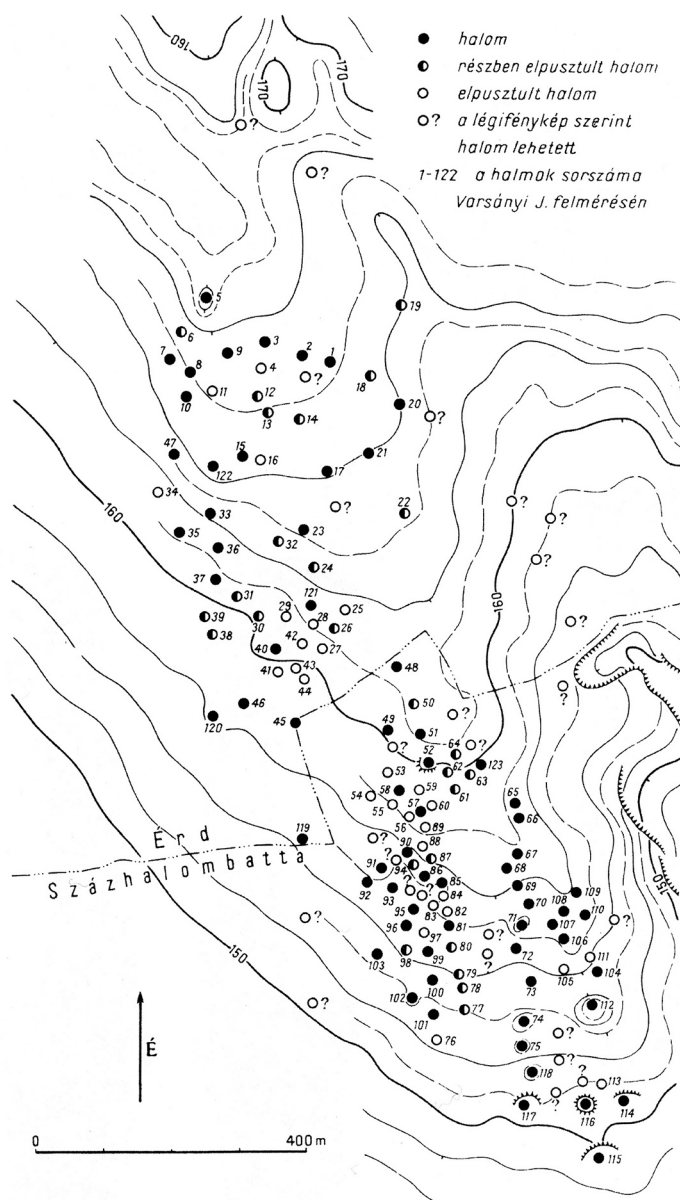

35. kép. Kettős kürtöt fújó alak. korai vaskor, Százhalombatta
(PATAY 1958, 13. kép)

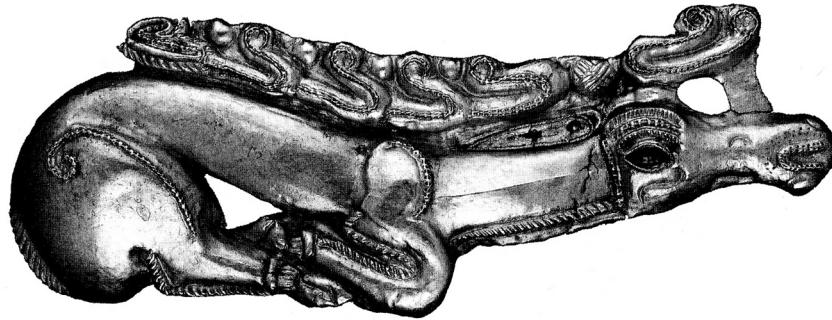
34. kép. Kora vaskori bronz szobrocska Zsámbékról
(PATAY 1958, 12. kép)

36. kép. Vaskori bronz szobrocska. Nagykáta
(PATAY 1958, 14. kép)

37. kép. A százhalombattai kora vaskori halomsírmező (MRT 7. 26. kép)

38. kép. Szarvast ábrázoló pajzsdísz Tápiószentmártonból (KEMENCZEI 2000a, 54. kép)

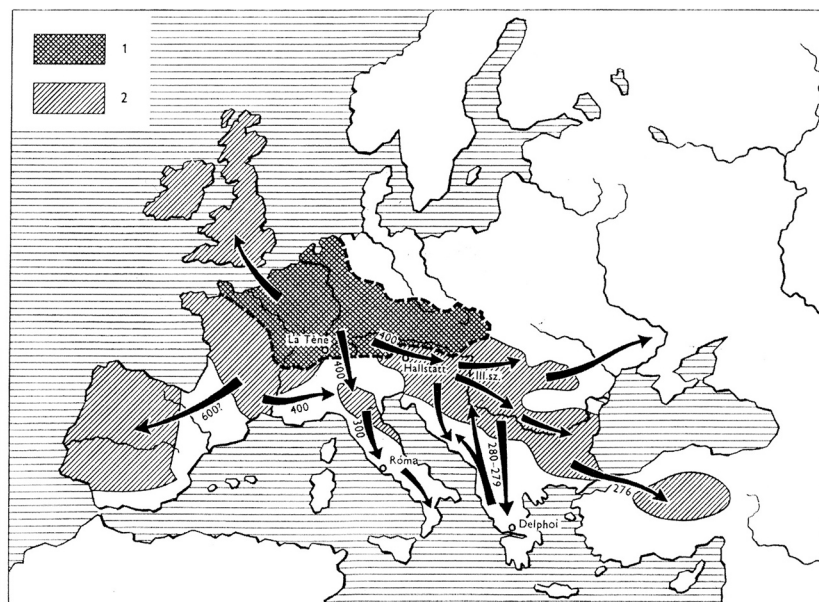

39. kép. Szkíta kocsirúd csörgődísz
Nagytarcsáról (MOLNÁR 1974, 2. kép)

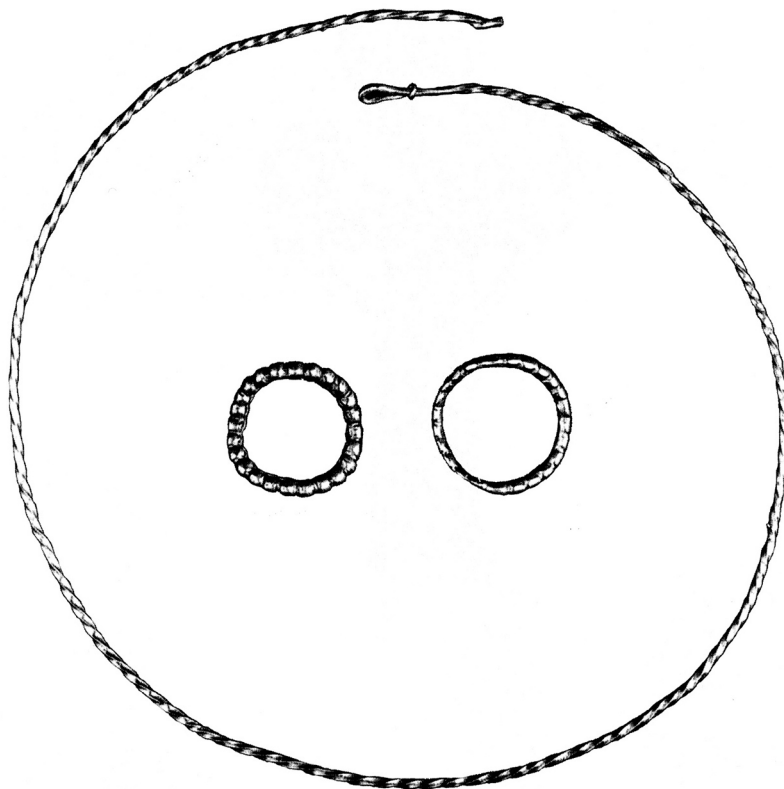
40. kép. Penc, szkíta kard markolata állatfejes díszsel
(PATAY 1958, 16–17. kép)

41. kép. Budajenő, szkíta tegedisz (PATAY 1958, 19. kép)

42. kép. A kelta vándorlások áttekintése (SZABÓ 1971, 1. kép)
 1: a La Tène kultúra elterjedési területe
 2: a kelták által meghódított területek

43. kép. Kosd, kelta aranyékszerek: nyakperek és gyűrűk (SZABÓ 2000a, 61. kép)

44. kép. Kosd, kelta üvegkaraperek (PATAY 1958, 23. kép)

45. kép. Állatfejjel díszített fülű edény Szobról (PATAY 1958, 22. kép)

46. kép. Szob, 1. sír: görög kantharos a kelta temetőből (PATAY 1958, 18. kép)

47. kép. Tahitótfalu, a görög mintára már alig emlékeztető kelta ezüstpénzek a Kr. e. 2-1. század fordulójáról (PATAY 1958, 20. kép)